

Kabdebó Lóránt

Szabó Lőrinc utolsó emlékezése*

A huszadik század két kortárs-óriásának személyes kapcsolatáról alig tudunk valamit.

Éppen ezért izgatott fiatalabb koromban az a hirdetés, amely a később Tverdota György kitűnő filológiai apparátusával ellátott *Kortársak József Attiláról* című három kötetben megjelentetett Bokor László-féle gyűjtést előre hírlelte az *Irodalomtörténet* című folyóirat 1957-es első számának hátoldalán: „Májusban jelenik meg az Új Magyar Múzeum első két kötete: *József Attila a kortársak szemében I.—II. (Tanulmányok, kritikák, glosszák, riportok, versek)*. A két kötet tartalmazza a József Attilára vonatkozó teljes irodalom szövegét az első újságcikkektől, 1922-től 1944-ig bezárólag. Többek közt Bálint György, Berda József, Bóka László, Boldizsár Iván, Darvas József, Déry Tibor, Dsida Jenő, Féja Géza, Fenyő László, Fodor József, Füsi József, Füst Milán, Galamb Ödön, Gereblyés László, Gergely Sándor, Halász Gábor, Hatvany Lajos, Hont Ferenc, Ignotus, Illyés Gyula, József Jolán, Juhász Gyula, Karácsony Sándor, Kardos László, Karinthy Frigyes, Kassák Lajos, Katona Jenő, Kállai Gyula, Kárpáti Aurél, Kelemen János, Kodolányi János, Komlós Aladár, Kosztolányi Dezső, Kovai Lőrinc, Kovalovszky Miklós, Kozocsa Sándor, Kunszery Gyula, Makay Gusztáv, Móricz Zsigmond, Murányi-Kovács Endre, Nagy István, Németh Andor, Németh László, Pogány Ö. Gábor, Remenyik Zsigmond, Rónay György, Schöpflin Aladár, Szabó Lőrinc, Szalatnai Rezső, Szerb Antal, Tersánszky J. Jenő, Turóczi-Trostler Jenő, Vajda Endre, Vass László, Veres Péter, Zsolt Béla stb. korabeli írásait József Attiláról. A két kötetet Bokor László állította össze.” Azért idézem ilyen hosszan ezt a híradást, mert a folyóiratok könyvtári kötési technikája a fedlapokat ki szokta hagyni, és most örömmel találtam ifjúkori olvasmányomra a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának irodalmi könyvtárában, egy bekötetlen példány hátlapján. Mindig is izgatott, mit is írhatott Szabó Lőrinc József Attiláról. Miután jóval később megjelent Tverdota György

gondozásában a három kötet¹, csalódva láttam, hogy csak a Szabó Lőrinc berlini, 1939-es előadásában megemlített egyflekknyi szöveg szerepel benne. Ez is visszafordításban:

Illyés a tiszta szellem és a nehéz rög költője, nép- és egyben kultúrdalnok. A teljesen intellektuális alkotásmód irányában fejlődött egy harmadik, ugyancsak igen jelentős új magyar költő, József Attila. Mosónő fia volt. Ideges ziláltság, éles naturalizmus, szeszélyes-ultramodern álomvilág, gyerekes virtuozítások és hetykeség, a dolgok logikája és személyiségének tisztázása utáni hősie vágyakozás és törekvés: ez József Attila. Szocializmusa lényegében már egyfajta nagyvárosi proletárideológia. Dacos egyénisége a külső magyar valósággal szemben teljesen ellenzékbe szorította, és mint sajnos nem életrevaló ember, a liberális körök és szövetségeseik támogatására volt rászorulva. Hogy mekkora vágy élt benne egy harmonikusabb lét után, azt fájdalmasan bizonyítja kétségbeesett vallomása, melyet pár nappal halála előtt többek között nekem is tett. Gyógyíthatatlan lelki betegség, kibírhatatlan szorongásos állapotok és végül az örültség, életének korai végét okozták: két évvel ezelőtt egy vidéki állomáson a gyorsvonat elé dobta magát és meghalt. Összegyűjtött költeményei ezután hirtelen nagy sikert arattak, s a fiatalon elhunyt költő körül – bár kisebb mértékben – megisméltódott a korábbi értelmetlen veszekedés a polgári-szocialista és az addig közönyös nacionalista körök között: kié volt? Nem lehet kétséges, kihez tartozott, legszebb költeményei okvetlenül kincsei a magyar lírának.²

Ezt a változatot idézem, mert az eredeti magyar nyelvű gépirat alapján a Bognár József szerkesztésében a Szabó Lőrinc: *Magyar sors és fehér szarvas* című válogatott prózai írások kötetben megjelent szöveg eltér a költő által publikált, és az *Ungarnban* közölttől.

Ugyanakkor maga a szöveg még így, csonkaságában is az elismerés gesztusát mutatja. Mint ahogy már jóval korábbról is ismerjük Szabó Lőrinc méltányoló véleményét József Attiláról. Föltehetően Szegeden ismerkedtek meg, amikor „egész Szeged

¹ *Kortársak József Attiláról, I--III.* Szerkesztette Bokor László, sajtó alá rendezte és jegyzetekkel ellátta Tverdota György, Akadémiai Kiadó, Bp., 1987.

² *Lorenz Szabó: Neue ungarische Dichtung. Geist und Stil. Ungarn, 1941. május. 261--273.* „Elhangzott Berlinben, 1939. június 4-én [valójában 9-én] a Magyar Intézet Barátainak Társaságában”. Fordította Bokor László és Németh Alajosné. In: *Kortársak József Attiláról...* i. k. II. kötet (1938--1941). 1559.

ünnepelte Juhász Gyulát”, és erről a „jubiláris matiné”-ről Szabó Lőrinc tudósította *Az Est* olvasóit 1923. május 22-én. Az 1923. május 20-án készült híres csoportképen együtt látható József Attila és Szabó Lőrinc, és május 24-én már írja levelét József Attila *Az Est*-lapok irodalmi szerkesztőjéhez, Szabó Lőrinc ajánlására hivatkozva: „Tisztelt Uram, a pütkösi Juhász-jubileumon összejöttem Szabó Lőrincsel, aki fölhívott, hogy néhány verset az Ön címére küldjek az *Est*-lapoknak, mint olyanoknak, melyek a legjobban honorálnak minden jó munkát. Most küldök is kilenc verset és megjegyzem, hogy a Nyugat már hozott tőlem többet és jelenleg egy nagyobb munkámat vette meg.”³ Aztán nemsokára, amikor ugyanebben a lapban 1924. október 19-én riportot készít Szabó Lőrinc Szegedről, József Attiláról mint ismert fiatal költőről emlékezik meg: „Juhász körül egész lelkes fiatal gárda alakult ki: József Attila mellett, aki most a szegedi egyetem hallgatója, Hontot, Aknait, Berczeli Anzelm Károlyt és Szabadjait hallottam különösebben emlegetni”⁴). Majd pár év múlva Várkonyi Nándornak 1928. október 13-án küldött levelében ekként vélekedik fiatalabb kortársáról⁵:

S nem tudom, teljesen kész-e már a könyv, s ha kész is, lehet-e beleszúrni, áthelyezni egyetmást? Most volna igazán jó, ha Pesten töltené néhány napot, hogy beszélgethessünk. De azért így is teszek néhány megjegyzést, ha nem veszi rossz néven. József Attilát vegye ki a futuristák közül, föltétlenül. Tehetséges költő, semmi köze az igazi zöldekhez. Mert néha prózaverset írt? Erdélyit természetesen oda kell tenni, ahová utólag jelezte. A »költői idealizmus« csoportjába tartozók között néhány jelentéktelen név van. Én ide tenném József A.-t és Illyés Gyulát is.

Nem egy kötetét dedikálja József Attila az idősebb költőtársnak:
Nem én kiáltok, „Szabó Lőrincnek József Attila”, *Nincsen apám se*

³ Mindezt egybefogva most ismét olvashatjuk Péter László „standard művének”, a *József Attila Szegeden* című könyvnek lapjain, Szeged, B&B, 2005. 70. ill. 73.

⁴ A teljes riportot olvashatjuk a Szabó Lőrinc életművet sorozatban megjelentető Osiris Klasszikusok *Emlékezések és publicisztikai írások* című gyűjteményében, amelyet Kemény Aranka rendezett példamutatóan sajtó alá, Bp., 2003. 113.

⁵ Ezt is idézi Tverdota György az idézett *Kortársak József Attiláról...* könyv jegyzeteiben, éppen az általam komponált és sajtó alá rendezett Szabó Lőrinc: *Napló, levelek, cikkek*, Szépirodalmi Kiadó, 1974. 184. alapján.

anyám, 765. példány, „Szabó Lőrincnek barátsággal és szeretettel József Attila”. Utolsó kötetét súlyos szöveggel, hangsúlyos dátumozással: „Nagyon fáj. Szabó Lőrincnek szeretettel. Bp. 1936. Karácsony. József Attila”.

Ezt megelőzően egy rövid levél, az egyetlen ismert, amelyet Szabó Lőrinc József Attilának küld: nemcsak az együvé tartozás, és a számon tartás megfogalmazása, de egyben a családi hívás-hiányolás szeretetteljes mondata is belefér a hivatalos („igaz híved”) hangú levélbe⁶:

Kedves Barátom,

Úgy tudom, Vikár Béla a napokban hozzád fog fordulni, hogy tagúl kérjen fel az újjáalakuló Lafontaine Társaságba. Ha a dolog aktualissá válik, kérlek, fogadd szívesen a Társaság közeledését. Szeretnénk már látni. Sokszor üdvözöl igaz híved,

Szabó Lőrinc

1936. szept. 28.
ne haragudj a blokk-lapért!

A Szabó Lőrinc által 1937-ben szerkesztett *Az Est Hármaskönyve* antológiába pedig, még József Attila életében („1905-ben született Budapesten. Szegeden élt, ma Budapesten tisztviselő. Költő, esszéíró. Verskötetei: Medvetánc, 1934, Budapest, Nagyon fáj, 1936”) jó érzékkel a *Kész a leltár* című verset válogatja. Ez lehetett utolsó találkozásuk egyike, talán éppen az, amelyre berlini előadásában is utal Szabó Lőrinc.

És olvashatjuk Kodolányi János megrázó emlékezését, amelynek éppen Szabó Lőrinc a főszereplője, az ő megrendültségét mondja el a maga pontosan leíró, mégis patetikus modorában az emlékező prózaíró, mindkettőjüknek bensőséges jó barátja⁷:

Elkövetkezett azután egy ködös, szomorú, sötét téli nap, amikor délben is lámpák égtek az utcákon, és a villamosok csörömpölve, az autók eszeveszetten dudálva cammogtak a homályban; megérkezett *Az Est* szerkesztőségi szobájába a jelentés: *József Attila öngyilkos lett*. Mikor ezt a géppel írt szöveget mi a *Magyarország* szobájában

⁶ PIM Kézirattár JA 903 1963/63/1.

⁷ Kodolányi János: *Visszapillantó tükör*, Magvető, Bp., 1968. 343.

megkaptuk, és Szabó Lőrinc rekedten, hangosan felolvasta, dermedt csend zuhant ránk. Lőrinc vastag szemüvegét levéve, az asztalra borult, és ujjával a hajába markolt. Mindenki összeszorított szájjal meredt maga elé. Csend volt.

Ez a jelenet szövődik bele *Az Est* 1938. január 16-i számában megjelent *Werthert fordítva és mindig* című versbe. Az 1933-ban elkezdett, és az 1937 év végi tragédiát is magába ölelő versben a szerelem és halál kínjait éli át Szabó Lőrinc, „akkor még az is hozzájött az én örök sötétségemhez, hogy néhány nap alatt egész sereg halál vagy öngyilkosság történet. Ezekre utal az 5. strófa, melynek egy sora József Attiláról szól mint barátomról: »mozdonynak futott a második«” – mint a *Vers és valóságban* – feltehetően Flóra előtt – emlékezik⁸):

Werthert fordítva és mindig

„Még egyszer kimerészkedsz, könnyes árnyék,
A napvilágra?”

(Goethe)

Hat héten át tested börtönében
mentem veled a halál felé,
„szörnyű sorsod” percről-percre éltem,
úgy megkínzott, mint a magamé,
s mikor aztán dördült a revolver
s eltemettek és „pap nem kísért”,
félíg már én is a túlvilágról
sírtam tovább érted s magamért.

Hat hét alatt összekeveredtünk,
tudtam, mi lesz, s tudtam, hogy miért.
Minden szó, amelyből porcikáid
összeraktam, előbb bennem élt;
árnyad vérét, mint egykor magából,
most belőlem adta alkotód
és sok mindent elmondott, amit nem
mert vagy tudott volna az utód.

⁸ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság. Bizalmas adatok és megjegyzések*. Osiris Kiadó, Bp., 2001., 107.

Vasárnap volt, hogy *nekem* meghaltál
egy kávéház márványasztalán,
zuhogott az ablak négyszögén át,
zúgott be az arany délután,
az arany ég... Úgy szerettem volna
csavarogni és felejteni!
De csak ültem tehetetlenül, mint
aki egy halottját őrizi.

Akkor kezdtem írni ezt a verset,
meg is írtam a legelejét...
...Azt folytatom most, a töredéket,
mert hiába telt el négy-öt év,
ma is érzem és látom a romlást,
a gyors csapdát s a lassú hinárt,
a nyomort, a szenvedélyt, szorongást
s a gonosz megváltót, a halált.

De nehéz, de rettenetes élni!
Pénz, erő, hit, minden ingovány!
Szörnyű példák kísértenek újra,
közelibbek, mint te, régi árny:
most végzett magával egy barátom,
mozdonynak futott a második,
négy dörrenés tegnap... Iszonyodva
nézek körül: ki következik?

És magamba: ott, bent, gyülekeznek,
egész sereg öngyilkos barát,
és mintha én volnék valamennyi,
úgy köröz a vérem rajtuk át,
saját vérem, kínom, napok, évek
emléke táplálja létüket:
folyton csalogatnak és szavukban
az én gyöngeségem fenyeget.

Nem, nem! Engem valami titok véd!
Haltam én már egy nap száz halált!
Vagyok olyan fáradt, mint ti vagytok
s tudom, mi a kiirtott család,
vagyok olyan örült... De egyéb is,
de egyéb is... Isten tudja, mi...
Ki a poklot megjárta, csak annak

lehettek ti a barátai!

Csak az őriz titeket úgy, mint én!
...Ahogy téged építettelek,
te legelső, szívem melegével
ítatom a testvéreidet:
őrizzetek ti is!... Jőjjetek, mind!
Vezesd őket, Werther „könnyes árnya”!
Halottaim, merészkedjetek föl
rokonotokhoz a napvilágra!

* * *

Ugyanakkor Szabó Lőrinc környezetének tagjai inkább fanyalgó megjegyzésekre emlékeznek (1954-es József Attila-díjakor: „megkaptam a kisöcsém díját”), meg arról, hogy amikor Kiss Ferenc kísírta Lócitól gyűjteménye számára a Szabó Lőrincnek dedikált egyik József Attila kötetet, annak még az átadáskor is csak az első íve volt felvágva. Klára néni, Szabó Lőrinc özvegye inkább buffó-jelenetekre emlékezett, Szántó Judit időnkénti sirámaint emlegette, hogy bírják már jobb belátásra Attilát, dolgozzon inkább, és ne kínozza élettársát. Ez utóbbi családi jelenetekre utaló emlékezés Remenyik Zsigmond fiatalkori regényére emlékeztet, amelyben a József Attilát és Juditot parafrazeáló részletek az ironikus pletyka szintjén mutatják be a fiatalabb költő mindennapjait⁹.

Ezzel szemben egy kedves visszaemlékezésben is összefonódott a két költő neve, nem ők maguk, hanem a felidéző emlékezete fogta össze egyetlen történetbe huszadik századi költészetünk két klasszikusának nevét:

Több esztendővel ezelőtt volt egy estén, hogy József Attila ritka hangulatban két nóta közt néhány versét mondotta el. Csak úgy közvetlenül mondotta el a szűk budai kocsmában, mely egy Szabó Lőrinc-vers nyomán egyideig írók és költők egyre gyéresebb multságainak menedékhelye lett. Egészen csendesen mondotta József Attila a verset, nem szavalta és nem játszotta meg, csak éppen átélte újra, szerényen, fellengzősség és páthosz nélkül, mint művészhez illik.

⁹ Remenyik Zsigmond: *Li-Fu-szun gazda és cselédei*. *Korunk*, 1934. február, április, könyvben: *Költő és valóság*, Pantheon, Bp., 1935.

Néha kissé felemelte ujját és diszkréten jelezte a ritmust, a zenét, melyre a szavak táncra keltek. Ez a félelmetes életű-halálú költő szerette a szigorú formákat s a végletes és végtelen mondanivalót a szép Arány keretei közé szorítani. Ha egy verse az ösztön legdféelmesebb mélyeiből buggyant is elő, ő elmondhatta, mert ahogyan ő elmondotta, a formaszemérme eluralkodott a lázas sorokon. A veszett magyar sors verseit latin arányra szedte, és az érzés gáttalanságának formát adó szemérmes tisztaságot talán a magyar paraszttól tanulta, talán a francia irodalomtól. Azt az estét nemigen felejtí, aki ott lehetett. a szavak, a nehéz szavak szép ildomosan jambusokra léptek s a vers, ahogy szerzőjük mondotta: a költő, véges mértékre vette a végtelent. a költő ujjá finoman és feltűnés nélkül játszott az abrosz fölött, *segítvén* a hangnak megértetni azt, ami a hang mögött volt, a zenét.¹⁰

Ez a történet ezáltal a vers által időben be is határolható, József Attila utolsó évében lehetett. Hiszen az *Éjféli közjáték* című vers a Háromcsőrű Kacsáról 1937. március 28-án, a *Pesti Napló* húsvéti számában jelent meg. A Döbrentei utca 9. szám alatti, korábban Hét Választófejedelem, majd Vadkacsa, utóbb Háromcsőrű Kacsa névre hallgató csehó a vers hatására hirtelen felvirágzott, rendes cigányt szerződtek, szakácsot, tolnai pingálóasszonyok kifestették a két szoba söntéses kiskocsmát, nyárra már az udvaron zöld helységük is lett. Maga Szabó Lőrinc is így idézi fel a kocsmát „karrierjét” a *Vers és valóság* emlékezéseiben: „A *Napló*-beli vers bekeretezve az egyik falon lógott, nagy vendégkönyv gyűjtötte a látogatók neveit...és azt hiszem, nem volt író és művész, hogy meg ne fordult volna ott”¹¹. Thuróczy Gergely jóvoltából még az ugyanezen a házban lévő Tabán Múzeumban őrzött gyertyatartóról is van fényképünk:

¹⁰ Szabó Zoltán: *Vershamisítók, Magyar Nemzet*, 1940. november 7., idézi a Bokor--Tverdota gyűjtemény is, 1316.

¹¹ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság...* i. k., 100.

Neveiket egybeöleli, „békévé oldja” az értő emlékezés. Mégis, még egy groteszk megjegyzésre figyeltem fel a Szabó Lőrinc

szövegüniverzumban. A tragikust és a furcsálkodót írja egymás mellé egy kései, feleségéhez írott levelében a még – bár már nem sokáig – élő költő, fél évvel második szívtrombózisa előtt: „Másodszor álmodom már, hogy a testem agyagszoborként megrepedezett, s mindkét esetben úgy ébredtem, hogy nem tudtam, valóság-e a dolog. (J. A. szobra Szárszón már tavaly meghasadozott: a feje tátong s a fenéke elvált: igazi schysophrén szobor!)”¹²

Benne élt Szabó Lőrincben József Attila sorsa, bűvópataként fel-felbukkan élete mélypontjain a költőtárs emléke. De amit eddig a két költő poétikai kapcsolatáról tudtunk, az annyi, amit a *Vers és valóság*-ban is lediktált Szabó Lőrinc¹³:

Célok és hasznok között – Panasz a szerkesztőségi rabszolgamunka miatt, amin nem szellemi rabszolgaságot értek. Ez már fegyelmezett ismétlése *A Sátán Műremekei* nem egy darabjának. Egy alkalommal József Attila, mikor a Németvölgyi úton nálunk járt, és amikor bizonyosságot tett róla, hogy szinte az egész Te meg a világot könyv nélkül tudta, az utolsó strófájával vitatkozott velem, tiltakozva annak a gyanúnak a „jogossága” ellen, hogy a fiatalok valahogy, mint én, előbb-utóbb szintén tönkremennek. »Miért mennének tönkre?! Ezt hinni semmi ok sincs.« – Most gondolok rá, hogy 6 év múlva a vonat elé ugrott.

Idézzem a vitatott versszakot!

és az se fáj már a szívemnek,
barátaim, fiatalok,
hogy előbb-utóbb, valahogy,
mint én, ti is mind tönkrementek.

Mikor lehetett a leírt jelenet? A Kiss Ferencnek átadott kötet dedikációja és dátuma: *Döntsé a tőkét, ne siránkozz*, „Szabó Lőrincnek őszinte barátsággal és szeretettel. Bp. 1932. nov. József Attila”. A *Te meg a világ* is ekkoriban jelenhetett meg, hiszen Kardos Lászlónak november 16-án éjjel azt írja Szabó Lőrinc: „Verskötetem, tízives, csakugyan megjelenés előtt áll”. Az emlékezésben jelölt hat év

¹² 1954. augusztus 30. in: *Harminchat év, Szabó Lőrinc és felesége levelezése. Második kötet*, Magvető Könyvkiadó, Bp., 1993. 445.

¹³ Szabó Lőrinc: *Vers és valóság*...i. k. 52.

a versre vonatkozik, nem a kötetre, mert a vers a *Pesti Napló*-ban 1931. február 8-án jelent meg, de Szabó Lőrinc is a történetet nem a vers, hanem a kötet megjelenési idejére rögzíti. Maga a jelenet azért is fontos, mert ehhez kapcsolódik Szabó Lőrinc emlékezése, amelyet fontosnak tartott, hogy halála előtt még Fábián Dániel rögzítsen.

* * *

Marad még a kérdés, miért éppen Fábián Dánielt hívta betegágyához Szabó Lőrinc. Mert hírére vette, hogy éppen ő készül József Attila életéről könyvet írni? Lehetséges. De talán az a kapcsolat is hozzá kötötte, amely valahogyan emlékezetében összekapcsolódott József Attilával is. És amelyről Fábián Dániel csak futólagosan tesz említést, József Attila-könyvében pedig nem is szerepelteti: az újpesti „Telep” és Hilscher Rezső története. De ez egy másik elbeszélés lehet, Órás Enikő választotta szakdolgozata tárgyául. És poétikailag Lipa Timea doktoranduszom foglalkozik a Szabó Lőrinc-verssel, amely „Magyar István gyámügyi előadóhoz”, azaz Hilscher Rezsőhöz kapcsolja a *Tízezer magyar gyermek* című 1927-es Szabó Lőrinc-verset. Itt csak annyit jegyzek meg, hogy a vers mottója az érett Szabó Lőrincnek talán első jelentkezése és egyben a kései József Attila *Két hexaméter*-ének testvérarabja:

A: Rettenetes. De ne törődj vele, mert mindezen nem lehet változtatni.

B: Nem lehet változtatni? Hisz ez még rettenetesebb!

(Egy beszélgetésből.)

A vers zárása pedig a *Nagyon fáj* versei előképeként jelenik meg számomra:

S mint cellábazárt néma örült,
ki csak dühöng s ajtót nem lel sehol:
mellében futkos és ugat
egy új, vad, állati sikoly.

Fábián Dániel emlékező interjúja a Petőfi Irodalmi Múzeum Kézirattárának hagyatéki letétjébe került a közelmúltban. Megtalálható ott a gépiratnak mind az első, mind a másolati példánya. Ezt a folyóiratközlést követően pedig a Szabó Lőrinc Füzetek 8. kötetében, a *Szabó Lőrinc környezetének naplói* címet viselő, Tóth

Mariann doktoranduszom által összeállított és szerkesztett kötetbe illesztve jelenik majd meg:

Fábián Dániel

József Attila és Szabó Lőrinc

1957. szeptember 29-én telefonáltak, hogy keressem fel a Gömöri klinikán Szabó Lőrincet. Riasztó hírek terjedtek el a városban állapotáról. Már évek óta hallottunk hasonlókat, így méltán remélhettük, hogy a túlzott féltés találja ki azokat. Másnap meglátogattam. Igen elesett állapotban találtam.

„Nagyon örülök, hogy eljöttél – üdvözölt – fontos dolgokat akarok neked elmondani.”

1926. februárjában ismertem meg Szabó Lőrincet. Abban az időben az Egyetemi Szociálpolitikai Intézet munkatársa voltam, mely intézmény célul tűzte ki a munkásság helyzetének megismerését és megjavítását. Az egész mozgalom az angol settlement¹⁴ intézmény sugallatára és utánzására épült fel. Hilscher Rezső, a nemrég elhunyt szociálpolitikus vezette. Ő azok közül a kevesekből került ki, akik komolyan vették a szociálpolitikát és hittek abban, hogy a kapitalizmus embertelenségét hatékonyan ellensúlyozzák vele. Jutalma a teljes meg nem értés volt. Az akkori hivatalos körök „titkos kommunisztát” gyanítottak benne. A baloldal pedig „tolsztojánusnak” csúfolta. Én a kulturális osztály tagjaként irodalmi matinék rendezését kezdeményeztem. Célunk az volt, hogy az akkori legnagyobb írókat és művészeket vigyük ki a munkások közé. Megjelent pódiumunkon Kosztolányi Dezső, Zilahy Lajos és Móricz Zsigmond képviselőjében Móricz Virág. Aztán a fiatalokra is sor került. Elsősorban Kodolányi Jánosra és Szabó Lőrinc gondoltunk.

¹⁴ Fábián Dániel jegyzete: „Toynbee, Arnold (1852-1883) angol szociálpolitikus, társadalmi reformer. Szerinte a kapitalizmus ellentéteit és súlyos következményeit úgy lehet legyőzni, ha kapcsolat létesül a felső osztályok és a munkásság között. Megértik egymás helyzetét. Azért alapította az egyetemi telepeket (settlementeket), hogy ott az előkelő osztályok gyermekei közvetlen kapcsolatba kerüljenek a munkásokkal. Gyakorlatban tanulják meg a társadalmi bajok orvoslásának módszereit.”

„Az Est” szerkesztőségében kerestem fel Szabó Lőrincet. Pár pillanat alatt Mikes Lajos szobájába kerültem, akit szintén csak írásaiból, fordításaiból ismertem. Fogalmam sem volt róla, milyen nagy hatalom és nehéz ember a „csodadoktor”. Úgy álltam ott szendén és ártatlanul, mint az a szűz lány, aki leánykereskedők karmaiba került. Elkezdődött a faggatásom. Nehezebb volt a mai káderezésnél. Jó félórai gyúrás után azzal bocsátottak el, hogy három napon belül választ kapok. Indulásom közben beröpült a szobába Erdélyi József, aki a maga heves modorával új vihart kavart körülöttem. Három nap múlva megkaptam a beleegyezést, de még néhány kérdésre megnyugtató választ kellett adnom. 1926 első hónapjaiban jártunk. A konszolidált Bethlen-korszak „aranyévében”, amikor minden cikk és hordószónoklat öntötte a destrukció elleni harc borgőzös, ügyészt kiáltó, mérges epéjét. A két fiatal író „baloldali” volt, kényesek voltak baloldaliságukra. Mikes Lajos különösen vigyázott, nehogy a reakció csábítójának karjai közé kerüljenek.

A matiné szépen sikerült. Nagy számban jelentek meg munkások is. Hiszen ők jól ismerték a fiatal írók nevét, számontartották és meleg szeretettel vették körül őket. Így indult el barátságunk.

Most azonban súlyos állapotban találtam. Végso küzdelemre gyürkőzött az elmúlás parancsa ellen. Erősen lesoványodott, szürkés-fehér arcából élesen állt ki jellegzetes orra. Minden erejét összeszedte. Nyugodt, vontatott, halk modorban, de végig kifogástalan logikával mondotta el a következőket.

„Hallom könyvet írtál József Attiláról?”

Igen – válaszoltam.

„Mivel kezdődik a könyved” – kérdezte.

Nem tudom – vallottam be szégyenkezve.

Furcsa, szótlán ajkbiggyesztés fejezte ki rosszallását. „Már üzentem neked, hogy érdekel a munkád. Jellemző dolgokat közlök veled Attilára vonatkozólag. Okvetlenül használd fel. Fontosnak tartom az irodalomtörténet számára; kár lenne, ha elveszne.”

A húszas évektől a magyar irodalom koronázatlan királya Babits Mihály lett. Az ő írói magatartásának kedvezett az idő. A klasszicizmus hivatalos hívei, a forma tisztelői, a tiszta művészet megszállottjai benne látták természetes vezérüket. Nem kis mértékben hozzájárult az a körülmény, hogy Babits lett a Baumgartner-alapítvány kurátora. Sokan voltak, akik mosolygó arccal és tanítványi

alázattal közeledtek személye felé, mert kisebb-nagyobb összeget reméltek az alapítvány járadékának kiosztásánál. Ez az eltökéltség csak erősödött, mert a fiatal írók nyomora mélyült és az alapítványi pénz becse pedig emelkedett. József Attila is formaművész volt. Szerencsésen egyesítette magában Ady, Juhász és Kosztolányi irodalmi útmutatásait. Babits irodalmi, társadalmi elvei idegenül, sőt ellenszenvesen hatottak a társadalmi forradalom tudatos dalnokára. Azért eddigi kifogásait röpirattá dagasztotta és azzal indult támadásba ellene.

„Tudod – folytatta – milyen mély barátság kötött Babitshoz.” (Ezt a barátságot nem az anyagi érdek táplálta, hiszen senki sem állt a beérkezettek közül Babitsnál közelebb Szabó Lőrínchez. Adyt sohasem szerette és mindig idegennek érezte magától költői stílusát, modorát, népét ébresztő magyar messiánizmusát. Babitsot ellenben fenntartás nélkül tisztelte, becsülte.)

„Amikor Attila megírta Babits elleni röpiratát – mondta erejét összeszedő nyomatékkel – többeknek megmutatta. Én is tudomást vettem róla. Üzentem neki, hogy keressen fel. Attila telefonált. Hosszúra nyúlt telefonbeszélgetés alatt megállapodtunk abban, hogy eljön és megmutatja a fogalmazványt és ha a vádaknak csak egy százaléka is megfelel az igazságnak, nem emelek vétót a röpirat megjelenése ellen. Tettem ezt Babits iránti szeretetből és tiszteletből és azt sem akartam, hogy József Attila nevetség tárgyává tegye magát.”

„Másnap vagy harmadnap megjelent nálam. Ott volt délután öttől este tízig. Mondatról mondatra, szóról szóra átvettük írásművét. Én minden megállapításra kimutattam, hogy nem fedí a valóságot esztétikailag. Rámutattam arra, hogy cikke a tévedések vaskos halmaza. Amikor végére értünk, kértem: mivel egy százalék sem állja meg a helyét, megállapodásunk szerint, mondjon le a megjelentetéséről.”

„Érveim nagy hatással voltak reá. Attila azt válaszolta, meggondolja azokat és azután dönt. Határozott ígéretet nem tett semmilyen irányban sem.”

„Mégis meglepett – panaszkodott kesernyésen – amikor rövidesen megjelent a Babits ellenes támadás. Valószínűleg egyes rossz szellemek sugalmazták. – Hatványt említette, de csak

feltételezés volt részéről. – A Babits ellenesek véleménye ellensúlyozta az enyémet és megerősítették Attilát tévedésében.”

(Aki József Attilát ismerte, az jól tudja, milyen makacsul ragaszkodott igazságaihoz és tévedéseihez. Azok közül való volt, akik ezt megengedhették maguknak. József Attila kaphatott biztatást innen vagy onnan, de a végső elhatározás és eltökéltség az ő sajátja volt.)

„Amikor 1933-ban megjelent *Te meg a világ* verseskötetem, melyet az első aranyfedezetű munkámnak tartok ma is, ismét felkeresett. (Tért rá legérdekesebb közlésére.) Majdnem az egész kötetet felmondta versről versre. Verseimet így csak egy ember tudta, idézte, szavalta állandóan. (Valószínűleg nagy szerelmére céltott Szabó Lőrinc, akit a szellemi rajongás is feléje sodort.) Ez végtelenül jól esett (Valami kényszeredett mosoly is megjelent a halálvonásokkal telerajzolt arcon.) Ámulatba ejtett. Majd újra felmondta a verseket és sorról sorra megbíráta őket. Néha egész sorokat javított ki, máskor csak a sorrendet vagy egyes szavakat. Más verseket megdicsért, sőt szép számmal volt olyan, melyről elragadtatással beszélt. Én, aki közismerten rossz memóriájú ember vagyok, végtelenül csodálkoztam Attila bravúros, nagyszerű emlékezőtehetségén és kitűnő analitikus gondolkozásán. Eltávozásakor azzal búcsúztam el tőle, hogy ő egyik leghűségesebb olvasóm és tisztelóm. Mondanom sem kell, hogy pályám egyik legszebb emlékeként őrzöm ezt a találkozást.”

Ezzel lényegileg felmentette József Attilát minden vád alól, mert Babits ellenes röpiratában a Babits-versekkel ugyanezt csinálta.

A továbbiakban arra nézve érdeklődött, hogy mikor voltam a legbensőbb kapcsolatban Attilával. Elmondtam, hogy 1928--1931 között, éppen abban az időben, amikor költővé fejlődött és teljesen kialakult.

Erre az írástudó fölényével legyintett és megjegyezte. „Élete végéig sem alakult ki szegény.” Mivel József Attila zsenije vitán felüli tényként idegződött belém és az alkalmat sem tartottam megfelelőnek, megjegyzés nélkül hagytam a nagybeteg kijelentését. Először voltam József Attila Júdása és utoljára.

Mindennek ellenére sem tette reám azt a benyomást, hogy még csupán három napja lesz köztünk és a kérlelhetetlen halál elragadja tőlünk a kor legnagyobb poétáját. Szíve akkor kifogástalanul vert. Hiszen a súlyos tüdővérzés és annak kiváltója, a tüdő rosszindulatú daganata vitte el végül is.

Amit József Attiláról mondott, igaz és jellemző. Kortársainak azokat a verseit, amelyeket szeretett, hamar megjegyezte és szívesen idézte. Versének zeneisége szerint állapította meg valakiről, hogy milyen költő. Aki olyan nagy hatást tett reá, mint Szabó Lőrinc, azt valóban nagyra becsülte. Soha nem volt benne az a hisztérikus féltékenység, ami legtöbb lírikusunkat elviselhetetlenné tette. Saját értékét tisztán látta és kortársai felettinek érezte magát. Azért nyugodtan megtehetette, hogy Szabó Lőrinc verseit könyv nélkül tudja és nagyra értékelje. Ez csak újabb adalék az ő nemes és emelkedett gondolkozásának és tiszta emberségének bizonyítására.

* *Szabó Lőrinc utolsó emlékezése.*[Fábián Dániel: *József Attila és Szabó Lőrinc*]. *Napút*, 2005. 7. sz. *József Attila-emlékév*, melléklet. 3-12.